

ירושתנו

ה'תשפ"ג



ספר שנה
לתורתם של חכמי אשכנז
אורחותיהם ומנהגיהם, מסורות
וזכרונות, מחקרים וסקירות
כולל לוח מנהגי בית הכנסת לשנת תשפ"ג

ספר שנים עשר

מכון מורשת אשכנז
בני ברק תשפ"ג

ירושתנו

יוצא לאור ע"י מכון מורשת אשכנז

עורכים:

הרב שלמה יהודה ליב הופמן, מודיעין עילית

הרב יוסף שלמה מאיר, אלעד

חברי מערכת:

הרב בנימין שלמה המבורגר, בני ברק

פרופ. מאיר הילדסהיימר, בני ברק

הרב יהודה אהרן הלוי הורוויץ, ירושלים

הרב משה המבורגר, ירושלים

דוא"ל מערכת ירושתנו: yerushaseinu@gmail.com

תוכן עניינים

רבותינו שבאשכנז

תולדות רבי שלמה ב"ר שמואל מווירצבורג ותוספותיו על פירוש התפילה המיוחס לראב"ן / הרב יעקב ישראל סטל..... יז

קורותיהם של רבותינו הראשונים נלמדות עקב בצד אגודל מבין שיטי כתביהם וחיבורי בני דורם, אך איתרע מזלו של רבי שלמה ב"ר שמואל מווירצבורג, שזיהוי מוטעה הביא לקביעות שגויות, ומתוך כך גם לשיבוש תולדות חכמים אחרים. מאמר זה בוחן מחדש את תולדותיו ומעמיד את הפרטים על תיקונם. לצד תיקון זה מופיעות תוספותיו לפירוש התפילה, במהדורה חדשה ובהתקנה מושלמת.

בענין המפלת שליא / רבי אברהם טריר כ"ץ זצ"ל..... מט

אחד מחכמי ה'קלוז' בפרנקפורט דמיין, ממנו יצאה תורה ובו נתגדלו חכמי הדור, היה רבי אברהם טריר כ"ץ זצ"ל, ששימש אב בית דין ועמד לימין מרא דאתרא בעל 'הפלאה'. הד לתורת אותו קלוז עתיק יומין, תוך עמידה על שיטת הלימוד דשם, מתגלים במאמר זה בסוגיית 'המפלת שליא', כאשר מכח קושיא אחת מתיישבות כמה וכמה קושיות.

בענין המקדש במלוה / רבי שלמה זלמן טריר כ"ץ זצ"ל..... נה

כאביו רבי אברהם, אף רבי שלמה זלמן הכהן טריר שימש כאב"ד ור"מ בקלוז שבפפד"מ. הוא אשר חיבר וגישר בין שתי תקופות משמעותיות באשכנז – בין ימי תפארתה לתחילת חורבנה הרוחני. בין עמידתו במלחמתה של תורה עם גדולי דורו לבין, להבדיל, מלחמתו בחרב ובחנית עם מרשיעי דורו. בין לבין הרביץ תורה, ששריד ממנה מתפרסם בזה.

בני אהרן על מסכת עירובין / רבי אהרן פולד זצ"ל..... נט

מתורתו של רבי אהרן פולד, ששימש כדיין וראש ישיבה בפפד"מ, לא ידועה עד היום כי אם ספרו 'בית אהרן' קטן-הכמות, שלא הופיע מחדש מאז נדפס לפני למעלה ממאה ושלושים שנה. עתה נתמזל מזל ספרו למסכת עירובין, שהיה טמון עד כה, ופרסומו מבשר על הוצאת גם שאר כתביו לאור עולם הבידור.

קנין אגב בגזילה / רבי עזריאל הילדסהיימר זצ"ל..... קג

על מצודתו הפרושה של רבי עזריאל הילדסהיימר ניתן ללמוד מכך שאחד מאלו שבאו עמו תדיר במכתבי תורה היה רבי יהודה אהרן שאקהאבענואהן, חד מחכמי וילנא, שכמה ממכתביו כבר פורסמו בכתבי רע"ה הנדפסים. המכתב הנוכחי פותח בציטוט של כבוד של הפסוק "ובאת אל הכהנים... והגידו לך את דבר המשפט", ועוסק בענין 'קנין אגב בגזילה'. כמענהו מדרין רע"ה בדרכי הלימוד והחיידוש.

שו"ת חידושים והגהות מלמד להועיל מכתב-יד / רבי דוד צבי הופמן זצ"ל..... קח

הרבה הספיק רבי דוד צבי הופמן להעלות על הכתב בימי חייו. קולמוסו אחוז היה תדיר בידו. תורתו התפרסמה בחייו ומעט לאחר פטירתו. אולם עדיין הרבה מכתביו ספונים וטמונים, תשובותיו וכן חידושיו ופולפולי אורייתא שלו - עליהם ועל דרכם הרחוב בהקדמתו ל'מלמד להועיל'. דוגמאות מהספונים וטמונים רואים כאן אור.

מגדל חננאל / הרב שניאור זלמן הופמן קלז
ש"ס וילנא" המשמש בסיס לכל מהדורות הש"ס בימינו מתהדר בפירושו רבינו חננאל בשולי הגליון בחלק ממסכתות הש"ס. עוד קודם להופעת ש"ס זה, הוציא לאור הגרד"צ הופמן את פירושו רבינו חננאל על מסכת מכות עם הערותיו. פי"ר"ח במסכת מכות שבהוצאת ווילנא כולל הגהותיו, מבוסס על מהדורת הרדצ"ה. במאמר זה מופיעות הגהות הרד"צ בשלמותן, כולל עיונים בדבריו ותוספות מכתב יד. ענין מיוחד יש בהתייחסות לשינויים שעשו מדפיסי ש"ס וילנא על דעתם, בגוף פירושו ר"ח.

בענין גרגר אחד פרט / רבי משה אויערבך זצ"ל קנה
רב פעלים היה רבי משה אויערבך זצ"ל. הוא מוכר יותר כמייסד החינוך התורני ביישוב החדש בארץ ישראל. אך פחות ידוע כמרבין תורה, וכמי ששימש בקודש בבית המדרש לרבנים בברלין. מכתבו לרבי יונה מרצבך, עוסק בדברי הירושלמי בפאה, ובסופו אנו למדים על חילוף מכתבים גם במסכת זבחים.

הגהות לשו"ת מלמד להועיל / רבי יונה מרצבך זצ"ל קנו
תלמיד מובהק היה רבי יונה מרצבך למורו ורבו הגרד"צ הופמן זצ"ל, ולא זוהו מתוך ידו עד רגעיו האחרונים של רבו. ממשמש היה תדיר בתורתו והופך בה. על עותק ספרו 'מלמד להועיל' ציין רבי יונה הגהות רבות, תיקונים והוספות, ציונים והערות. להגהות אלו מצורף כנספח מכתב מרגש אשר כתב רבי יונה כעשרה ימים לאחר פטירתו, בו הוא מבטא את החסרון הגדול בהסתלקות מורו ורבו.

שימוש בכלי זמר בבית הכנסת / רבי אליהו מונק זצ"ל קסח
שאלת שימוש בכלי זמר בבית הכנסת פרנסה דיון נרחב במשך הדורות. רבי אליהו מונק, ששימש כרב דק"ק עדת יראים בפריס, נדרש מאת הגר"י הרצוג זצ"ל לענין ההנהגה בקהילתו בנושא זה, וביאר את הנהוג בקהילתו על פי דברי מורו ורבו הגרד"צ הופמן זצ"ל באחת מתשובותיו הארוכות ב'מלמד להועיל'.

הלכה ותוספות

הערות ועיונים בשו"ת מלמד להועיל / הרב שמואל חיים דומב קעג
כ"דיינא ונחית לעומקא דדינא" דולה הגרש"ח דומב פנינים רבות מתוך תשובות 'מלמד להועיל', דרכי ההוראה וההנהגה, לצד הערות חשובות. מידיעותיו הגדולות הוא מרחיב ומעמיק מענין לענין.

בענין מילה וקיום מצוות בעכו"ם / הרב אלכסנדר אברהם יצחק הופמן קפח
שיעור שנמסר בהיכל בית המדרש לרבנים בברלין, ביום השנה המאה לפטירת זקנו הגרד"צ הופמן זצ"ל בעל 'מלמד להועיל', י"ט בחשוון תשפ"ב, ע"י נינו ונכדו. השיעור עסק בתשובה שכתב זקנו בנושא שעסקו בו רבים, ודנו בין השאר גם בתשובה זו שב'מלמד להועיל'.

שיעורי המידות במשנתם של חכמי אשכנז / הרב ראובן קצואר רא
שיעורי המידות שקבעו חז"ל היו עניין לענות בו בכל הדורות, כאשר ביקשו להתאימן למידות ומשקולות המוכרים באותו דור, בהם גדולי חכמי אשכנז כמו: הגידולי טהרה, הרב מווירצבורג, הערוך לנר (כולל בירור שיעור הגביעים שמעובונו הנמצאים בידי צאצאיו), הרש"ר הירש ועוד רבים. גם דעתו של הרד"צ הופמן זצ"ל מתלבנת ומתבררת במאמר זה.

כבוד התורה הפנימי / הרב יהודה מנחם שטראוס..... רכה
נצטוונו לפאר וליפות את המצוות בהן אנו עוסקים. מאמר זה עוסק ומגדיר מהו היופי הנדרש, ומה יש להעדיף כאשר עומדים לפנינו לבחירה יופי חיצוני, ובכך להדר את המצוה בעיני כל, לעומת יופי פנימי.

תקרב רינתי

מזמורים לדוד / רבי דוד צבי הופמן זצ"ל..... רלה
פן לא ידוע ומפתיע באישיותו של הרדצ"ה, היה משיכתו בקולמוס שירה ותפילה. לכבוד רבו או לעת מצוא - תפילת אשכבה, לכבוד סיום הש"ס, לסעודת חברה קדישא, לשמחת חתן וכלה. כל אלו נקבצו אחד לאחד, ומתפרסמים בזאת לראשונה.

מנהג הסליחות במדינת במברג ותענית השזיפים הנהוג בק"ק במברג / הרב יוסף פראגר רמט
מנהג עתיק שנשמר עד לימי הזעם בק"ק במברג: בערב ראש חודש אייר היה יום תענית ואמירת סליחות. מנהג עלום זה, כשכמעט ונשכח זכרו ואף מקורותיו דלים ביותר, נחקר לפרטיו ועל הנסיבות שהביאו לקביעתו, כמו גם מקור שמו הייחודי: 'תענית שזיפים'.

תורת אמן

קונטרס 'שער המנהגים' לבאר מנהגי ק"ק וורמיישא / רבי יעקב קאפיל הלוי במברגר זצ"ל ... רעא
רבי יעקב קאפיל הלוי במברגר, רבה של וורמיישא, שקד רבות לחקור ולחקוק את מנהגי קהילתו עתיקת היומין - שיש שייחסו את ייסודה עוד לימי הבית. קונטרס זה שנחשב לאבוד, מופיע בזה כלול בהדרו, כולל בסופו שני נספחות גם הם מכתב ידו של רי"ק במברגר: א. להוכיח שתלמוד ירושלמי נתפשט במדינת אשכנז קודם תלמוד בבלי; ב. נוסחת התפילה מק"ק ווארמס.

תקנות חברה קדישא דמעריב בזמנה דק"ק זולצבאך, תקל"א / ד"ר יוחאי בן-גדליה..... שו
בקהילות ישראל פעלו חברות שונות, ביניהן חברה שחבריה התחייבו להתפלל ערבית לאחר צאת הכוכבים גם בקיץ, למרות האתגר: בארצות הצפון הפער בין השקיעה לצאת הכוכבים גדול, בעיקר בקיץ. קיימות עדויות על קיומן של חברות דומות במספר קהילות באירופה. מן התקנות הייחודיות לחברה זו בזולצבאך עולה כי החברות לא שימשו רק לתפקיד המוגדר שלשמו התאגדו, אלא הן היוו מסגרת חברתית עם הווי מיוחד, שכלל סדרי לימוד, סעודה שנתית, ודאגה לחברים בשעת מצוקה.

בינת דורות

כתבי הרבנות של הג"ר יהונתן אייבשיץ מק"ק אה"ו / הרב יהודה אהרן הלוי הורוויץ..... שכא
כהונת הרבנות האחרונה של רבי יהונתן אייבשיץ היתה בשלוש הקהילות אלטונא, המבורג וונזבק, שבאשכנז. הוא כיהן בה ארבע עשרה שנה. לפנינו שני כתבי הרבנות שקיבל עם התמנותו, הראשונה מהמבורג לבדה והשנייה משלוש הקהילות גם יחד. לצידן חווה הכולל את כל התנאים המדוקדקים שעשה עמו הקהל. הכתבים גדושים במליצות המלמדות על ההערכה הרבה שרחשו לו בני דורו.

גאון פראנקפורט הנשכח: רבי אהרן פולד וקשריו עם ה'חתם סופר' / הרב משה המבורגר שלה
פרנקפורט דמיין, זכתה בימי תפארתה לענקי עולם שפיארו את בתי מדרשיה. אחד ומיוחד מהם, היה רבי
אהרן פולד בעל 'בית אהרן'. כהשלמה לדברי תורתו המתפרסמים במדור 'רבותינו שבאשכנז' בכרך זה,
מובאים בזה תולדות חייו, וקשריו עם יליד פפד"מ גם הוא - בעל 'חתם סופר'.

דו"ח על פטירת הרד"צ הופמן זצ"ל / בית המדרש לרבנים ברלין שסט
פטירתו של רבי דוד צבי הופמן לפני מאה שנה ושנה, זעזעה את העולם היהודי של אשכנז, שצמא היה
לדעת על פרטי מעמד אשכבתיה דרבי, כמו גם על תולדות חייו. את הדרישה הזאת מילא 'ביהמ"ד לרבנים'
בו הרביץ תורה במשך כמ"ד שנה, בשני דוחות שפרסם שרק השני מהם הגיע לידניו ומתפרסם בזאת.

ישיבת פראנקפורט בתקופת הדמדומים / אברהם (אלכסנדר) ווייל שעה
המשבר הפנימי שפקד את יהדות אירופה בעת החדשה היה תוצאה ישירה של התדרדרות פנימית
בהשפעתה של התרבות המערבית. בארצות המערב, בעיקר בצרפת ובגרמניה, התקיימו הקהילות הראשונות
שספגו את נוקי ההשכלה והרפורמה. פראנקפורט שהיתה המרכז התורני החשוב ביותר בעולם היהודי
הגיעה כמעט עד שערי מוות רוחני אלמלא הפריחה בימי רש"ר הירש. מעט מאוד ידוע על צביונה הרוחני
של פראנקפורט בתקופת הדמדומים הזו, ולכן יש בנותן ענין להביא מידע על מאמצי הישרדות לימוד
התורה בעת ההיא, היא תקופת הרבנות של הגאון רבי שלמה זלמן טריר, מפרי עטו של אחד ש'שנה ופירש'.

רבי יואל הירשברגר וזכרונותיו מ'קהל עדת ישורון' בקארלסרוה / הרב בנימין שלמה המבורגר . שצח
בערב פסח תשפ"א נפטר רבי יואל הירשברגר זצ"ל, בגיל תשעים ושש. נולד בקארלסרוה בגרמניה,
שהצטיינה בקהילה חרדית נפרדת, 'קהל עדת ישורון'. בעקבות 'ליל הפרעות' נשלח יחד עם אחיו
לאנגליה ב'קינדר-טרנאספורט' הראשון. היה תלמידם של הג"ר אליהו הכהן מונק והג"ר יצחק בעק, וגם
התקרב אל האדמו"ר מפרימישלאן. התגורר עד לזקנתו בסטאמפורד-היל בצפון לונדון. כשריד לדור דעה
סיפר כל ימיו על נעוריו וקהילת מולדתו קארלסרוה, דברים שרשמו חתנו רבש"ה ונכדו ר' משה.

והמה בכתובים

עמודים: תיט - תלב

נוסחי התלמוד של אשכנז לעומת ספרד - הילכו שניים יחדיו? / הרב שמואל פרץ | צרור
הערות בענייני מסורת התורה האשכנזית / הרב אהרן גבאי | עוד מעט על חוגו של רבי
יוסף שטיינהרט / הרב מיכאל קוטק | חוטין - הערה בתרגום לעזי רש"י / הרב חיים
פרידלנדר

מנהגי בית הכנסת לבני אשכנז בא"י ובחו"ל / לוח לשבתות ומועדי השנה לשנת תשפ"ג תלד